

ΕΜΜΕΛΗΣ ΑΠΑΓΓΕΛΙΑ

Γεωργίου Ε. Χατζηχρόνογλου

Ανάμεσα στην απλή ανάγνωση πεζού λόγου ή την απαγγελία αφ' ενός και στην πλούσια μελωδία αφ' ετέρου, στέκεται μετέωρη, επισφαλής και αβέβαιη η εμμελής απαγγελία. Οι άγιοι και θεοφόροι Πατέρες της εκκλησίας μας σοφά ετοποθέτησαν την εμμελή απαγγελία στη θεία λατρεία, τονίζοντας το εσχατολογικό περιεχόμενό της, εν μέσω δοξολογικών, κυρίως, ύμνων.

Είναι το μουσικό αυτό φαινόμενο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της βυζαντινής μουσικής; Όχι βέβαια. Είναι φαινόμενο διαχρονικό και παγκόσμιο με διάρκεια παρουσίας στο χώρο της μελοποιίας, τουλάχιστον όσο και το μέλος.

Αντίστοιχες μορφές εμμελής απαγγελίας απαντάμε στην κοσμική μουσική και σ' όλο τον κόσμο. Οι μπαλάντες, ή τα Αφρομαερικανικά blues αλλά και τα μοιρολόγια απανταχού της γής έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα με την εμμελή απαγγελία. Είναι εντελώς κατανοητό πως ο ίδιος άνθρωπος στη λατρεία του θείου και στα πάθη της ζωής, εκφράζεται με όμοιους συγκενείς ή παρεμφερείς μουσικούς τρόπους. Αναλογίες υπάρχουν στην όπερα και στο ορατόριο (ρετσιτατίβο). Τα μακροσκελή αφηγηματικά τραγούδια (του νεκρού αδελφού, του Γιοφυριού της Άρτας) που με μιά κοινή ονομασία ονομάζονται "παραλογές" έχουν σχέση και συνάφεια με την εμμελή απαγγελία. Στην αρχαιότητα, οι ραψωδοί και οι τραγωδοί έκαναν το ίδιο, συνοδία οργάνων προκειμένου ν' απαγγείλουν μακροσκελή ποιήματα όπως Όμηρο, και το ονόμαζαν "παρακαταλογή". Αλλά και οι πρώτοι Χριστιανοί με τον ίδιο τρόπο απάγγειλαν ψαλμούς και ύμνους και ωδές πνευματικές.

Ας επικεντρώσουμε όμως την προσοχή μας στην εμμελή απαγγελία όπως αυτή εκφράζεται στη Χριστιανική λατρεία. Ερώτημα: Ποιά είναι τα εκκλησιαστικά κείμενα τα οποία απαγγέρονται εμμελώς; Το Ευαγγελικό και Αποστολικό Ανάγνωσμα, οι εκφωνήσεις των διακόνων, και του κλήρου, σε όλες τις ακολουθίες. Οι Οίκοι του Ακαθίστου Ύμνου, οι καταληκτικές ευχές του Αποδείπνου ("Άσπιλε, αμόλυντε"), μέχρι και το "Την πάσαν ελπίδα μου". Οι στίχοι που προηγούνται των διαφόρων τροπαρίων. Τα "Σήμερα κρεμάται επι ξύλου", "Σήμερα γεννάται εκ Παρθένου", και "Την χείραν σου την αψαμένην". Ο δε 109ος και 20ος Ψαλμός της Μεγάλης Εβδομάδος

"Επακούσαι σου Κύριε" και το "Κύριε εν τη δυνάμει Σου". Και επίσης, τα αναγνώσματα του εσπερινού των αγίων όταν αυτά είναι κείμενα της Καινής Διαθήκης.

Συστηματοποιώντας λίγο το θέμα, πρέπει στο σημείο αυτό να δώσουμε τα στοιχεία εκείνα τα οποία χαρακτηρίζουν την εμμελή απαγγελία και αποτελούν τον ορίζοντα μέσα στον οποίο ο ψάλτης μπορεί και πρέπει να κινηθεί. Αυτά είναι ο ήχος και η βάση.

Εξαρτώνται καθαρά απο το είδος του κειμένου προς απαγγελία.

Όλες οι προαναφερθείσες περιπτώσεις εμμελούς απαγγελίας ψάλλονται οπωσδήποτε στον Τέταρτο ήχο εκ του Δι και μάλιστα (αυτό είναι το κύριο γνώρισμα τους) στο ύφος της χροάς του κλιτού. Αυτό το ύφος αποδίδει προσευχή, παράκληση και είναι το "γοώδες" ύφος το οποίο αρμόζει μέσα σε μία λατρεία. Ωστόσο στις περιπτώσεις αφήγησις όπως είναι η περιγραφή των θαυμάτων του Κυρίου, οι παραβολές, αλλά και οι Πράξεις των Αποστόλων, ως ήχος μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο πλάγιος του τετάρτου, το ύφος του οποίου είναι ησυχαστικό, πράο, αφηγηματικό, ενώ το διακρίνει η σεμνότητα και η ιεροπρέπεια.

Ανοίγω εδώ μιά παρένθεση για να σας πώ ότι την εισήγησή μου την κάνω ως ψάλτης, ως διάκονος του αναλογίου και όχι ως μουσικολόγος. Προφέρω δηλαδή αυτό που ξέρω καλά. Έχω την άποψη πως η τέχνη δέν περιγράφεται, αλλά βιώνεται. Αν δε σταθεί κάποιος απέναντι στους πίνακες του Ελ-Γκρέκο να τους απολαύσει, ποτέ δεν θα καταλάβει τί είναι κι ας τους περιγράψει νομπελίστας.

Το ύφος το "κλιτόν"

Παράδειγμα²⁸⁶

Πλάγιος του τετάρτου

Παράδειγμα²⁸⁷

²⁸⁶ Αντιπροσωπευτικό άκουσμα στο ένθετο DVD εις την ομιλία Γ. Ε. Χ.

²⁸⁷ Αντιπροσωπευτικό άκουσμα στο ένθετο DVD εις την ομιλία Γ. Ε. Χ.

Είπαμε για τον ήχο των περισσώτερων περιπτώσεων, που είναι ο τέταρτος με την χρήση της χροάς του κλιτού. Στις περιπτώσεις ωστόσο των προτασόμενων στίχων των τροπαρίων και ιερατικών ευχών (των λεγομένων "πληρωτικών") μπορεί ο ήχος να είναι ένας από τους γνωστούς ανάλογα με τι θ' ακολουθήσει, ή στα πληρωτικά της Λειτουργίας, ποιός είναι ο ήχος της ημέρας.

Η βάση της εμμελούς απαγγελίας

Γενικός κανόνας: να μην είναι αυθαίρετη, αλλά να εναρμονίζεται με το γενικότερο άκουσμα μέσα στον ιερό ναό.

π.χ. Το Αποστολικό ανάγνωσμα που ακολουθεί μετά το "Δύναμις" του Τρισαγίου Ύμνου, συνηθίζεται να είναι τρεις φωνές πιο ψηλά. Αν είναι η φυσική βάση το Δι στον οποίο ψάλλεται το "Δύναμις", πρέπει το ανάγνωσμα να είναι στο άνω Νη.

Το Ευαγγελικό ανάγνωσμα ακολουθεί κι αυτό ομοίως. Άλλα κείμενα, όπως το "Επακούσαι σου Κύριε", ψάλλεται ηπίως και ησυχαστικώς χωρίς ρητορική έξαρση, το πολύ μέχρι την τονικότητα του Δι.

Η βάση στους προτασόμενους στίχους και στα "πληρωτικά" καθορίζεται από τον ψάλτη. Ο διάκονος πρέπει ν' απαγγέλει περιστρεφόμενος σε δεσπόζοντες φθόγγους των ήχων με γοργό ρυθμό και καθαρή άρθρωση.

Παράδειγμα²⁸⁸

Η Ορθοφωνία και ο τονισμός

Παρόν εδώ είναι ο Μανώλης Χατζημάρκος, ο οποίος γι' αυτά τα δύο στοιχεία στους αποστόλους του διεκρίθη ιδιαίτερα. Είναι πάρα πολλά τα στοιχεία αυτά τα οποία απαρτίζουν την ορθή φωνή, έτσι που σε άλλα επίπεδα τέχνης έχουν ειδικούς δασκάλους και προετοιμάζουν τους μαθητές. Ο ψάλτης γενικά, πρέπει να έχει ορθό λόγο, ευκρινή φωνή (αφού απαγγέλει ύμνους), σωστό μέλος πάνω στην κλίμακα που χρησιμοποιεί, και καλά επιλεγμένη και ομοιόμορφη χρονική αγωγή.

²⁸⁸ Απαγγελία πληρωτικών (στο ένθετο DVD εις την ομιλία Γ. Ε. Χ.)

Ο λόγος, το μέλος και ο ρυθμός είναι αντικείμενα σωστής και επιμελούς παιδείας και συνεχούς ανατροφοδότησης. Αποφεύγοντας τις ακρότητες σαν να είναι σε κοσμική αίθουσα, πρέπει ο ψάλτης ν' απαγγέλει σωστά και οι λέξεις να είναι κατανοητές. Να ξεχωρίζουν τα φωνήεντα, αλλά ιδιαίτερα ν' ακούγονται ευκρινώς τα σύμφωνα. Ακόμη και τα καταληκτικά Νη και τελικό σίγμα.

Οι τονιζόμενες συλλαβές τονίζονται διακριτικά και όχι με εντάσεις ιδιαίτερες. Με δύο τρόπους. Πρώτον με ανάβαση της φωνής κατα έναν τόνο όπου υπάρχει τονιζόμενη συλλαβή, ή με προσαύξηση χρόνου εκεί που υπάρχει τονιζόμενη συλλαβή.

Παράδειγμα²⁸⁹

Οι τονιζόμενες συλλαβές λέξεων ανίκουν κυρίως σε ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα, και αρνητικά μόρια και δεικτικές αντωνυμίες ή δεικτικά μόρια. Ως παραδείγματα, έχουμε τις αποστολικές περικοπές της 1ης Νοεμβρίου (τον λεγόμενον "απόστολο της αγάπης"), προς τους κοιμηθέντες²⁹⁰

Όταν υπάρχει παρένθεση, ψάλλεται σχεδόν ίσα και τρεις φωνές από την βάση του ήχου πιό κάτω.²⁹¹

Όταν υπάρχει ερωτηματικό στην πρόταση, η αφήγηση γίνεται μία φώνη κάτω της βάσης.

Σταθερή χρονική αγωγή

Είναι δύσκολο έως αδύνατο να τηρηθεί σταθερή ρυθμική αγωγή στην εμμελή απαγγελία γι' αυτό κι ο Αριστοτέλης στην ΠΟΙΗΤΙΚΗ αλλά και ο Πλούταρχος στα ΗΘΙΚΑ λένουν για το αφηγηματικό άσμα, ότι υπάρχει παρεκτροπή από την απλή και φυσική αλληλουχία και ακολουθία και αλλαγή στον τόνο και τον ρυθμό. Ο Αριστοτέλης, μάλιστα, αυτό το ονομάζει ανομαλία. Η οποία όμως, μεγενθύνει τα συναισθήματα. Ενώ το ομαλόν είναι "έλαττον γοώδες", λιγότερο γοερό²⁹²

²⁸⁹ Αντιπροσωπευτικό άκουσμα στο ένθετο DVD εις την ομιλία Γ. Ε. Χ.

²⁹⁰ Δίδεται έμφαση στην αρνητική λέξη "ού", στα παραδείγματα στο ένθετο DVD εις την ομιλία Γ. Ε. Χ.

²⁹¹ παραδείγματα στο ένθετο DVD εις την ομιλία Γ. Ε. Χ.

²⁹² Αριστοτέλης, ΗΘΙΚΑ

Ομιλητικές Παύσεις

Για να γίνει κατανοητό το νόημα του κειμένου συνηγορούν πολλοί παράγοντες. Θεωρούμε όμως ότι οι καλά τοποθετημένες, μέσα στη ροή της απαγγελίας, εύστοχες παύσεις, πετυχαίνουν ό,τι ίσως δεν πετυχαίνει η ίδια η ανάγνωση. Προκαλούν την προσοχή του ακροατή πιστού και αφήνουν ικανό χρόνο στον νου να κατανοήσει τη φράση που προηγήθηκε. Ένα άλλο θετικό αποτέλεσμα των παύσεων είναι ότι σταματούν να μιλούν, ή να κάνουν θόρυβο ορισμένοι ανήσυχοι εκκλησιαζόμενοι. Μ' αυτόν τον τρόπο επικρατεί ησυχία στο ναό που βοηθάει στην παρακολούθηση του αναγνώσματος, και γενικότερα στη θεία λατρεία.

Πολύ σημαντικές είναι οι παύσεις στο "Σήμερα κρεμάται επι ξύλου". Προσδίδουν τραγικότητα. Μπορεί όμως η παύση να προηγείται μιάς κεντρικής πρότασης του κειμένου. Η παύση εδώ, είναι σαν να λέει τις "παρακαλώ την προσοχή σας". Μάλιστα, η σημαντική πρόταση μπορεί ν' απαγγελθεί σε υψηλότερο τόνο.

Παράδειγμα²⁹³

Παράδειγμα²⁹⁴

Απόδοση του νοήματος

Η λιτή μελωδία της εμμελούς απαγγελίας δηλώνει απερίφραστα ότι στο τρίπτυχο λόγος, μέλος, ρυθμός, προέχει ο λόγος. Αυτό είναι γνωστό. Πώς θ' απαγγελθεί όμως ο λόγος εμελλώς ώστε να γίνει κατανοητός;

α) Ο αναγνώστης πρέπει να γνωρίζει τις νοηματικές ενότητες του κειμένου. Στο τέλος κάθε ενότητας γίνεται μιά τελική μελωδική κατάληξη.

²⁹³ *ibid*, Απόστολος της ακολουθίας του Γάμου, σε κανονικό τόνο τα "αι γυναίκες...οι άνδρες...", παύση και ακολουθεί υψηλότερος τόνος στα "αντί τούτου καταλείψει..."

²⁹⁴ Αντιπροσωπευτικά άκουσμα στο ένθετο DVD εις την ομιλία Γ. Ε. Χ.

β) Ενδιάμεσα της νοηματικής ενότητας υπάρχουν σημεία στίξης τα οποία ο αναγνώστης σέβεται. Στα κόμματα γίνονται ατελείς καταλήξεις, κυρίως μία φωνή κάτω της βάσης, χωρίς ν' απορρίπτονται και καταλήξεις δύο και τρεις φωνές κάτω της βάσης. Στις τελείες, γίνεται μια εκτενέστερη κατάληξη στη βάση της απαγγελίας, υπο τύπον εντελούς κατάληξης. Στην άνω τελεία, η κατάληξη είναι ανάλογη του νοήματος. Για τα ερωτηματικά αναφερθήκαμε.

π.χ.

σ' γ' ζ'
 η λ
 Τι ε μοι και συ Ι η σου Υι ε του Θε ου
 ή
 σ' γ' χ
 η ς
 Τι ε μοι και συ Ι η σου Υι ε του Θε ου

Γενικά, η απαγγελία γίνεται όχι στη βάση, αλλά μία φωνή πιό κάτω, ωστε να δίνεται μελωδικά με το κλιτόν η έννοια της ταπείνωσης ίσως και συντριβής

γ) Για να γίνουν όλα αυτά, χρειάζεται προετοιμασία στο σπίτι. Ξεκινώντας κανείς να διαβάζει κείμενο και μετάφραση του κειμένου στο σπίτι, ξέρει τί θα πεί. Και τότε αποδίδει το νόημα. Αυτό ισχύει για όλες τις περιπτώσεις της εμμελούς απαγγελίας. Ιερατικές ευχές, Ευαγγελικό και Αποστολικό ανάγνωσμα κι όλα όσα αναφέρθηκαν. Κι όταν κανείς γνωρίζει, ψάλλει πιό λιτά. Κι όσο λιτά, απέρρητα κι ανεπιτήδευτα ψάλλει, τόσο πλησιάζει την αισθητική της Ορθόδοξης παράδοσης, που δέν χρειάζεται στολίδια περιττά να είναι ωραία. Και δέν χρειάζεται κραυγές η προς τον Θεόν λατρεία. Γι' αυτό και θέτω ερώτημα: στον άνω Νη η βάση της αποστολικής απαγγελίας; Στο διαπασών οι εκφωνήσεις του διακόνου;